

**Bibliografická rešerše
České činoherní drama 19. stol.**

Klára Mikulecká

V české divadle 19. stol. se odráží především rostoucí národní sebevědomí. Česká vlastenecká inteligence se snažila všemi prostředky udržovat a silnit toto národní smýšlení. Tuhá metternichovská reakce jí ovšem bránila ve svobodě projevu, a proto musela volit takové formy práce, které by prošly zostřenou cenzurou. Česká inteligence se v této době soustředila především k vědě. Vědecké práci se v Čechách dostává pevné organizační základny založením Musea království českého (1817 – 1820) a vytvořením časopisu *Musejník*. Mnozí vědci, jejichž díla brzy získávají ohlasy v cizině, vydatně přispívají k posílení národního hnutí. Jsou to zejména historik František Palacký, jazykozpytec Josef Jungmann, lékař, přírodovědec a filosof Jan Evangelista Purkyně a botanik Jan Svatopluk Presl. Boj o jazyková a národní práva se stává jednotícím programem české společnosti. Čeští básníci věnují velkou pozornost otázkám teorie literatury. Literární obec vzrušuje spor o českou prosodii. Čeští umělci usilují o vytvoření české básnické řeči. Vyvrcholením teoretického úsilí těchto let je **Jungmannova** teorie literatury - **Slovesnost**: (1845, ed. Novočeská bibliotéka) aneb nauka o výmluvnosti prozaické, básnické i řečnické se sbírkou příkladů v nevázané i vázané řeči. Dalším významným filosofem 19. stol. a oponentem Jungmannovým byl B. Bolzano. Jeho dílem se zabývá např. **J. Loužil** ve své studii **Bernard Bolzano**. (1. vyd. Praha 1978). Srovnání jungmannovského a bolzanovského národního programu se věnuje **J.Patočka** ve svém textu **Dilema v našem národním programu**, který vyšel spolu s dalšími třemi texty, Česká vzdělanost v Evropě, Náš národní program a dnešek a *Filosofie českých dějin*, pod souhrnným názvem **Náš národní program** (Praha Evropský kulturní klub 1990). Jungmann vidí v národě „jazykově-přírodní danost“, která má smysl sama v sobě, Bolzano zase národ chápe jen jako „nástroj k naplnění všelidského úkolu“. Čeští umělci se snaží vytvořit „velkou domácí literaturu, jíž by se mohli vyrovnat jiným národům. Nejprve hledají oporu u velkých světových klasiků a současných autorů, z nichž intenzivně překládají. V původní tvorbě volí vzhledem k cenzuře apolitická témata, píše intimní lyriku. Nad dobovou produkcí ční svým vzníceným vlastenectvím jedině falzifikáty *Rukopisu Královedvorského* a *Zelenohorského*, *Slávy dcera* od J. Kolára a Čelakovského „*Ohlas písní ruských*“ kde básníci opěvují bratrství slovanských národů.

Ve chvíli, kdy vrcholily napoleonské války, nebylo v Praze žádné české divadlo. Ve stavovském divadle se hrálo od r. 1809 pouze německy. **Z. Benešová Stavovské divadlo: historie a současnost** (Praha 2000), **J. Král Stavovské divadlo: průvodce budovou** (Praha 1994). Na počátku 19. stol. pod vedením ředitele Liebicha se Stavovské divadlo stalo jednou z nejvýznamnějších německých scén. Zejména opera měla výbornou pověst. V letech 1813 – 1816 ji vedl slavný romantický skladatel Carl Maria Weber.

Koncem roku 1811 přišel staroměstský měšťan Prokop Haklík s myšlenkou hrát pro dobročinné účely, zejména pro pražský chudobinec, který byl v důsledku státního bankrotu prakticky bez prostředků. Rakouské úřady tehdy česká představení „ pro dobročinné účely“ povolily a pod touto podmínkou byla provozována až do roku 1824, na venkově pak ještě déle. První česká představení byla zahájena v lednu roku 1812 odpoledním nedělním představení Štěpánkovy úpravy hry německého dramatika F. Holbeina Fridolín aneb Chod do železných hutí. České hry provozoval ve Stavovském divadle ochotnický soubor, v němž měli zprvu převahu studenti. Působil tu i V.K. Klicpera či A. Švamberková jeho pozdější choť.

F.A. Šubert: Klicpera dramatik (nakl. F. Topič 1898) Roku 1834 se stává spolureditelem Jan Nepomuk Štěpánek a zavádí pravidelná česká odpolední představení o nedělích a svátcích vždy od konce září do konce května či počátku června. Tento stav se v Praze udržel až do otevření Prozatímního divadla v roce 1862. Roku 1826 je ve Stavovském divadle uvedena premiéra první české novodobé opery Dráteník od Františka Škroupa.

J. Plavec, František Škroup (Praha, 1946, ed. Kdo je sv. 26). 1834 pak premiéra Tylovy frašky Fidlovačka aneb žádný hněv a žádná rvačka, kde poprvé zazněla píseň Kde domov můj.

Po vzoru ochotníků vystupujících na scéně Stavovského divadla se začíná v průběhu druhého desetiletí 19. stol. hrát česky i na jiných místech Prahy. V knihovně zrušeného benediktinského kláštera sv. Mikuláše na Starém Městě se hraje v divadle Švestkové, několik českých představení se uskutečnilo v divadle ve Vimmrových sadech. Největšího významu dosáhlo soukromé divadlo vlasteneckého měšťana Teisingera, odtud Teisingerovo divadlo (1819 – 1824)

Od roku 1834 začíná J.K.Tyl realizovat svou představu divadla v tzv. Kajetánském divadle, které se skupinou ochotníků provozoval v refektáři zrušeného kláštera kajetánů na Malé Straně. **A. Scherl J.K.Tyl – dramatik** (Praha 1951), **V. Filípek J.K.Tyl**, jeho snažení a působení: životopisný nástin (Praha 1859).

Necelých pět let po zániku Kajetánského divadla vzniklo z podnětu J.A. Stögera divadlo v Růžové ulici. Původním záměrem bylo zřídit přepychový sál pro plesy. Němci dávali přednost jiným druhům zábavy a sál se tudíž nevyplácel. Češi byli naopak šťastní, když zde mohli roku 1840 pořádat první vlastenecký bál. Stöger se tedy rozhodl přestavět sál na divadlo a vytvořit zde první vlasteneckou scénu.. Vzniklo zde divadlo pro téměř dva půl tisíce diváků. Vedení her bylo svěřeno J.K.Tylovi. Zahajovacím představením byla veselohra Škréta, český malíř od prof. V.A. Svobody. Divadlo hrálo v letech 1842 – 46, vůdčím žánrem

zde byla fraška a romantická činohra. 1849 vzniká první česká kočovná společnost tzv. Národní divadlo pro venkov. Jejím ředitelem je pěvec Josef Alois Prokop.

Téhož roku je otevřena Aréna ve Pštrosce, pobočná scéna Stavovského divadla. Aréna byla otevřena Tylovou báchorkou Jiříkovo vidění.

Do dění českého divadla pochopitelně zasáhl i revoluční rok 1848. Sezóna 1847 – 48, která vyvrcholila ve dnech Slovanského sjezdu a která byla násilně přerována červnovým povstáním, zahajuje hned na podzim 1847 několika významnými díly. Nejvýznamnějšími původními hrami jsou nesporně Tylův Strakonický dudák, Bankrotář a kramářka a Klicperova národní báchorka Česká Meluzina. Ohrožoval-li chod českých představení od březnových dnů až do povstání malý zájem veřejnosti, která byla přitahována politickým děním, ukončil jej po povstání strohý policejní zákaz českých her. První kdo u nás veřejně formuloval otázku divadelní jako otázku celonárodní a poukázal na národ jako na budovatele Národního divadla byl J. K. Tyl. Teprve v roce 1850 byla nastoupena reálná cesta k vybudování Národního divadla, vytvořil se Sbor pro zbudování Národního divadla, který vyzval ke sbírkám celý národ. Prvním předsedou se stává Fr. Palacký. Ve stejném roce vydává ministr vnitra A. Bach Divadelní řád a Instrukce, které tvrdě potlačují všechny svobodomyšlné projevy na divadle.

První samostatnou českou scénou, která měla zajišťovat divadelní provoz v hlavním městě až do otevření Národního divadla byla otevřena roku 1862 jako Prozatímní divadlo. **V.**

Procházka, Národní divadlo a jeho předchůdci: slovník umělců divadel Vlasteneckého , Stavovského , Prozatímního a Národního (Praha 1988), **J. Pleskot, Prozatímní divadlo** (Ostrava 1996), **V. Štěpán, Prozatímní divadlo 1862 – 1883** (Praha 2006) Za zahajovací představení byla zvolena tragédie Král Vukašín od Vítězslava Háška. Umělecké řízení českých her bylo svěřeno dramaturgovi Pavlu Švandovi ze Semčic Režisérem byl jmenován J.J. Kolár, **L. Klosová: Kolárové** (1. vyd. Orbis, 1969) kapelníkem B. Smetana, **J. Plavec B. Smetana v obrazech** (Praha 1956), **V. Holzknicht, B. Smetana: život a dílo**, hudební dramaturg K. Šebor. Předními herci , tvořícími v pozdně romantickém slohu, byli Otýlie Sklenářová – Malá, Karel Šimanovský a Jakub Seifert. Dobové realistické tendence posilovali zejména František Kolár, Jindřich Mošna , **L. Páleníček: Jindřich Mošna** (1. vyd., Melantrich 1983) František Ferdinand Vamberk a Josef Frankovský. V operním souboru vynikli Eleonora z Ehrenbergů a Josef Lev.

V 60. a 70. letech vzniká v pražském regionu několik arénních divadel s letním provozem např. Aréna v Kravíně (1868 – 1882), Aréna na hradbách (1869 – 1875), Nové české divadlo

(1876 – 1885), Národní aréna (1876 – 1881) a Letní divadlo na Královských Vinohradech (1882 – 1892). Série českých profesionálních představení, uskutečněná v letech 1874 – 1875 v Brně v Besedním domě v zimní sezóně, tvoří prolog snah o vybudování českého Národního divadla v tomto městě.

Švandovo divadlo na Smíchově uvádí r. 1880 dramaturgii Zolova románu Zabiják pod názvem Lúza pařížská, v roce 1882 se pak na téže scéně hraje Nana. Obě inscenace režíroval Josef Šmaha. Šlo o první pokusy uplatnění realismu a naturalismu v českém divadle.

Provizorní otevření Národního divadla v Praze roku 1881, Smetanovou operou Libuše, se uskutečnilo na počest svatby rakouského korunního prince Rudolfa s belgickou princeznou Stephanií. Dirigoval Adolf Čech. Režie František Kolár. Ještě téhož roku divadlo vyhořelo a znovu otevřelo v roce 1883. Otevření Národního divadla podnítilo čilý ruch v naší dramatické tvorbě. Ze soutěže vypsáné pro Národní divadlo byla uznána za nejzdařilejší tragédie Salomena od Bohumila Adámka, jenž vypráví jak Salomena choť sochaře Zoana de Ponte, otráví svého manžela, který ji pronásledoval nesmyslnou žárlivostí. Národní divadlo přivábilo i naše největší básníky z kruhu lumírovců Julia Zeyera a Jaroslava Vrchlického. Zeyer přispěl mj. komedií Stará historie či dramatem Sulamit, Neklan, dramatickou pohádkou Radúz a Mahulena a další. První skladbou Vrchlického, provozovanou na jevišti byla tragédie Drahomíra, z pobělohorských dějin je to drama Exulanti nebo historická veselohra Noc na Karlštejně či trilogie Hippodamie, která se dlouho předváděla na divadle jako melodrama s hudebním doprovodem Zdeňka Fibicha. Vývoj Národního divadla od počátku po současnost se zabývá řada knih. Uvádím např. knihu **F. Černého a E. Kolárové: Sto let Národního divadla** (Praha 1983). Tato kniha přináší stručnou orientaci ve stoletém vývoji ND, je jakýmsi klíčem k poznání umělecké tvorby ND, jeho významu pro českou společnost a kulturu. Po úvodním slovu, v němž je nastíněn zápas o ND se čtenář setkává nejprve s divadelní tvorbou v efektním pozdně romantickém slohu, který poznamenal první roky činnosti divadla, a hlavně se zápasy o realismus v činohře i opeře. Poté se pozornost obrací k jemnému psychologickému činohernímu a opernímu divadlu Kvapilovy a Kovařovicovy éry na sklonku rakousko-uherské monarchie. **Hana Konečná s kolektivem: Čtení o Národním divadle** (Praha 1983), nechce být systematickými dějinami stoletého vývoje první české scény. Jde o útržky dějin a osudů. Těmi útržky je třicet kapitol, jejichž tématem jsou důležité a příznačné události za prvních sto let ND. Jsou to jak milníky politické a vývojové, tak především zápasy uměleckých osobností, které svou prací probojovávaly smysl ideje Národního divadla ve všech jeho tělesech, opeře, činohře a baletu. Vedle prvního ředitele F.A.Šuberta se tu setkáme s dirigenty, režiséry, choreografy i scénografy, s herci a zpěváky.

O sochařské a malířské výzdobě včetně architektury se podrobně dočteme v knize **Národ sobě, Národní divadlo a jeho umělecké poklady**, **A. Matějček**, **V.V. Štech**, **F. Kovárna** (Praha 1941).

Nové směry v dramatické literatuře u nás byly inspirovány E. Zolou jako představitelem naturalismu, H. Ibsena, M. Maeterlincka představitele symbolismu. České drama se téměř až do konce 80. let vyvíjelo ve znamení romantismu. Teprve od r. 1887 se začala na jevišti Národního divadla prosazovat realismus. **L. Klosová, Ruské realistické drama a české divadlo v 19. století** (Praha 1952) V této souvislosti je třeba zmínit L. Stroupežnického a jeho hru *Naši furianti* uvedenou r. 1887. Část obecnstva i kritiky projevovala z počátku nelibost z nového uměleckého směru prosazovaného na prknech Národního divadla. Nařikali, že divadlo opouští umění a poesii a dává se zaplavovat surovým realismem a naturalismem.

Úkolu objasnit pravou podstatu realismu a vyvrátit především povrchní námitky, že realismus chce líčit kal, špínu a bláto se ujal V. Mrštík. Své výklady o podstatě realismu opřel o ruská dramata, především o práce Gogolovy a Tolstého. Podle jeho názoru povinností dramatického autora realistického směru je předně shledávat fakta, prvky velikých scén, které se logicky spojí v účinnou osnovu děje, dále pak analyzovat život v jednotlivých jeho zástupcích – typech a konečně studovat řeč, jakou vyvolený typ mluví. Dalšími propagátory realismu na českých scénách byli především G. Preissova, F.A. Šubert, M.A. Šimáček, F.X. Svoboda či A. Jirásek, který se ovšem později více zaměřil na historická dramata. Z výše uvedeného seznamu nemohu vynechat J. Kvapila a J. Hilberta.

Stručnou a přehlednou představu o dějinách českého divadla nabízí **Kalendárium dějin českého divadla** od **Fr. Černého** (Praha 1989). Má charakter příručky, podávající v obrysech základní a skutečně přehledný obraz českého divadelního vývoje. V období národního obrození, kdy se pozvolna konstituovalo profesionální divadlo v českém jazyce, se výběr soustřeďuje na různé projevy české národní divadelní kultury. **Nástin dějin českého divadla, III. národní obrození** (Praha 1955) **Fr. Černý**, mapuje divadlo českého národního obrození. Kniha byla vydána jako skriptum pro posluchače divadelních škol. Snaží se podat přehledný nástin vývoje a snést základní faktografické údaje. **Dějiny českého dramata** (Praha 1929, 2. změněné vyd.) od **Dr. J. Máchala** mapují vývoj českého divadla od středověku do konce 19. stol.